

АНТРОПОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ: РЕЛІГІЙНА ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

*С.Свистунов** (м. Київ)

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ДУХОВНОСТІ

Виходячи з розуміння духовності людини як здатності переживати всіма складовими свого духу – розумом, почуттями і волею дійсне, минуле і майбутнє як сучасне, визначимо ті головні фактори, які впливають на сутність та трансформацію релігійної духовності. Сутність духовності соціальна, однак її природа являє собою синтез соціального і біологічного, вона має історичний характер і постає як своєрідне продовження еволюції живого до рівня людського [Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія.- Т.2.- К., 1993.- С. 152-154].

В процесі взаємодії розуму і почуттів оформлюється конфігурація поля свідомості, яке є базою, фундаментом духовності. Проте формується, виповнюється духовність виключно за допомогою дій, внаслідок вольових зусиль людини, її рішучості діяти і спілкуватися. Воля піднімає і направляє дух людини, франківський “дух, що тіло рве до бою”.

Розум, почуття і воля, як взаємопов’язані між собою вектори цілеспрямовують дух. Вектор духу визначає направленість духовності. Проекція вектору духу на зріз свідомості, на її площину виглядає як вектор свідомості (самопізнання духу). Він, в свою чергу, визначає її направленість й зорієнтованість світосприйняття. Духовність активно переусвідомлює і відчуває минуле і дійсне та відкрите до діяльності й спілкування людини в напрямку осягнення майбутнього. В цьому плані велике значення має підсвідоме, підґрунтя свідомості. Саме в ньому знаходяться глибинні ментальні корені паростків духовності, що здійснюються над ґрунтом свідомості.

* Свистунов С.В. – кандидат філософських наук, ст. наук. сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Релігійна духовність, як і духовність взагалі, зростає і формується в процесі певної діяльності та спілкування людей. Г.Г.Шпет писав: “Дух – не метафізичний Сезам, не життєвий еліксир, він реальний не “в собі”, а у визнанні. “В собі” він - тільки пізнається, в собі він тільки ідея. Культура, мистецтво – реальне здійснення, творчість. Дух створюється” [Шпет Г.Г. Сочинения.- М., 1989.- С. 359]. Відповідно цьому, трансформація релігійної духовності залежить від змін у діяльності людини, від форм і змісту її спілкування, а також від зв’язків з іншими формами духовності. Предметом релігійної духовності є світ надприродного, конкретніше – Бог і його прояви.

Тотожність інтересів і спільна справа об’єднує людей в найрізноманітніші соціальні групи, які й визначають форми і зміст спілкування. Індивіди входять одночасно до складу декількох груп, що й визначає конкретні види їх діяльності. Як відображення потреб, ці види діяльності задовольняють певні інтереси людини. Спілкування, як спосіб зв’язку між людьми в процесі їхньої взаємодії, відбувається у рамках означених груп, а також і міжособово у формах спільної діяльності, психічного і фізіологічного контакту між індивідами, обміну інформацією, взаємовпливу тощо. Воно може бути безпосереднім або ж опосередкованим системою масових комунікацій і предметами культури.

За допомогою відомої ієрархічної теорії потреб А.Маслоу можна проаналізувати взаємозв’язок факторів буття з трансформацією релігійної духовності. Базисні потреби, згідно цієї теорії, розміщуються послідовно ієрархічно від “нижніх” – матеріальних й до “вищих” – духовних: фізіологічні і сексуальні потреби, екзистенційні потреби, соціальні потреби, престижні потреби, духовні потреби.

Базисні потреби являють собою мотиваційні перемінні, які в міру дорослішання людини (філогенетично) і в міру їх реалізації як необхідних умов соціального буття індивіда (онтогенетично) слідує одна за одною. Безумовно, що в реальному житті дія людини є результатом не однієї, а кількох потреб одночасно. Проте така схема дозволяє чітко структурувати потреби і визначити вплив факторів буття на зміст релігійної духовності.

1). Фізіологічні і сексуальні потреби (відтворення людей, їжа, дихання, відпочинок тощо) реалізуються у сімейно-побутовій сфері та сфері праці. Сучасна виробнича діяльність автономізує та індивідуалізує людину, руйнує колективну духовність, яка й зараз є ідеалом традиційних українських церков. Відповідна релігійна свідомість не підтримується сучасним виробничим процесом, а навпаки, примушує людину змінювати конфігурацію своєї релігійної свідомості і, відповідно, духовності. Професійна діяльність спонукає людину до напруженого духовного

пошуку далеко за межами, окресленими традиційним християнством і взагалі релігією. Проте соціально-економічна криза, що триває в Україні, гальмує прогресивну діяльність духу, консервує суспільні й виробничі відносини і тим самим підтримує ортодоксальну релігійну духовність. І навпаки, традиційна, повернута в минуле релігійна духовність протистоїть на свідомому і підсвідомому рівнях оформленню такої конфігурації духовності, яка б допомагала динамічному розвитку країни. Це гальмує прогресивний розвиток суспільства і входження України в європейське співтовариство.

За межею бідності зараз знаходиться більшість населення України. Воно не може задовольнити повністю навіть найнижчий рівень своїх фізіологічних потреб. Внаслідок цього чисельність населення нашої країни зменшується протягом останніх десяти років. Офіційно за даними Держкомстату населення України в 1999 році стало на 400 тисяч чоловік менше і на 1 січня 2000 року буде становить лише 49,707 мільйонів [Див.: “День”.- 23 грудня 1999]. Індикатором становища є так звана економічна еміграція, яка не зменшується: біля 38 тисяч громадян України виїхали в 1999 році на постійне місце проживання в інші країни світу.

За умов зниження чисельності населення і виїзду молоді на заробітки за кордон чи в інші регіони України, посилюється старіння населення, особливо в аграрних регіонах країни. Релігійна духовність пенсіонерів та людей, які знаходяться лише на рівні задоволення своїх фізіологічних потреб (вільно чи вимушено), найчастіше базується на традиційних ортодоксальних віруваннях – православ'ї чи греко-католицизмі. У випадках, коли така людина й буває незадоволена рівнем духовності в своїй конфесії, то у неї не вистачає сили волі для відповідних дій, зорієнтованих на зміну своєї релігійності.

2). Екзистенційні потреби (безпека існування, впевненість у завтрашньому дні, стабільність умов життєдіяльності, потреба в певній стабільності оточуючого людину соціуму, а у сфері праці – в гарантованій зайнятості тощо). Це ще одна група базових потреб населення України, які задовольняються лише частково. До того ж, вирішення екзистенційних потреб майже не залежить від матеріального забезпечення. Навіть для багатой частини населення безпека існування більш актуальна, ніж для інших.

Бажання задовольнити екзистенційні потреби породило таке псевдодуховне явище як освячення священиками бізнесових фірм. Звичайно, це роблять православні священики. Тривожність, наростаюча психологічна напруга в суспільстві збуджують хіліастичні настрої у віруючих, що очікують кінець століття як “кінець віку”.

3). Соціальні потреби виявляються в прихильності, приналежності до колективу, спілкуванні, участі в спільній трудовій діяльності. Соціальна політика зараз в Україні в занепаді. Руйнація багатьох трудових колективів, зростаюча психологічна напруга в сім'ях, апатичність населення, яке не відчуває соціального захисту і не очікує покращання життя ні від держави, ні від закордону, звужують і деформують базу для спілкування. Важливим моментом, консервуючим релігійну свідомість і стримуючим трансформацію і збагачення релігійної духовності, особливо для безробітних, стають такі групи спілкування як сім'я і сусіди; в них значно збільшився відсоток літніх людей.

Проте зростає значення неформального міжособистісного спілкування у мікрогрупах. Спираючись на ефект активного впливу на індивіда з боку мікрогрупи, а також технології нейролінгвістичного програмування, неохристиянські конфесії активізують спрямовану на особу пропагандистську діяльність. Неорелігії успішно використовують також конфесійні позацерковні угруповання для задоволення соціальних певних потреб віруючих, зокрема потреби в спілкуванні. На тлі значного звуження впливу трудових і учбових колективів, зростає значення соціальних програм релігійних громад. Нещодавно поширені в Україні конфесії мають, як правило, сильні і послідовні соціальні програми. Вищі духовні потреби, до яких відносяться останні два яруси, мають змогу реалізуватися повною мірою при задоволенні зазначених вже трьох нижчих ієрархічних рівнів.

4). Престижні потреби (в повазі з боку “значимих інших”, службовому рості, статусі, престижі, визнанні і високій оцінці). Цей рівень задоволення потреб знаходиться в суспільстві у zdeформованому стані.

Це найважливіше на сьогодні поле діяльності конфесій поруч із задоволенням ними потреб у спілкуванні. Неорелігії, що широко діють у середовищі молоді, особливо студентській, активно використовують потяг до вивчення іноземних мов, до користування системою Інтернет, до виїзду за кордон. В громадах протестантських церков приділяють велику увагу виконанню різного роду доручень: проповідництво, агітаційна і культурно-масова робота, догляд за хворими тощо. Католицька церква створює при своїх парафіях групи догляду за дітьми і хворими, біблійні школи тощо. Старанне виконання таких доручень знаходить позитивну оцінку з боку керівництва громади і віруючих.

5). Духовні потреби (в самовираженні за допомогою творчості) вважаються найвищими у ієрархії потреб людини. Проте задовольняти їх можуть і бажають лише поодинокі особистості. Творча самореалізація,

яка найчастіше не приносить доходу, є занадто “розкішним” заняттям в наш час.

Це в значній мірі є сферою релігійної діяльності і спілкування в релігійних групах. І перш за все тому, що різко звузилася нерелігійна творча діяльність. Релігійні ж громади приділяють значну увагу представленню послуг із задоволення духовних потреб. Найбільше орієнтуються на задоволення цього рівня потреб неохристиянські та неоорієнталістські конфесії. Традиційне православ'я практично не займається релігійною творчістю, адже відомо, що віра має великий творчий потенціал. Хоча в проповідях і наголошується на значенні релігійної духовності, проте ортодоксальна релігія задовольняється використанням найнижчих двох рівнів в ієрархії потреб. Тож фактично, уявний зміст релігійної духовності і той, що реально формується в практичній діяльності українського православ'я, істотно відрізняються.

Дослідження показують, що рівень освіченості і ціннісних орієнтацій багатьох православних віруючих значно вищий, ніж церковних службовців. Священники, як правило, звертаються до цінностей минулих часів, вважаючи лише їх вічними, і активно підтримують хіліастичні настрої. Саме на них прагнуть вони зорієнтувати дух парафіян.

Ортодоксальна РПЦ за часів Російської імперії створила довершений, на її погляд, зразок релігійної духовності. Це – той ідеал, який прагнуть мати усі авторитарні церкви. Людина у своєму відношенні до Бога повинна нагадувати дитину, тобто повністю підкорятися волі небесного батька. Всю свою діяльність і спілкування вона повинна організовувати згідно з волею Бога, яку диктують їй посередники – церква і священники. В дійсності ж, така релігійна людина стає повністю залежною від авторитарної світської влади. Православна церква традиційно залежить від влади земної, керуючись біблійним гаслом: “Вся влада від Бога”. Тому традиційно є високим статус влади на теренах православ'я, яку б назву не мали б зараз православні церкви в Україні.

В свій час феодальне всевладдя мало внутрішні обмеження: дворянська і лицарська честь, совість, патріотизм. Спроби замінити їх зараз козацьким лицарством і атрибутикою виглядають як святкова театралізація. Проте стереотип підкорення влади залишився в Україні і активно культивується. УПЦ і УПЦ КП змагаються за найближче до “трону” місце. Влада ж дозволяє їм любити її по черзі.

Проте традиційні церкви не звертають уваги на життєво важливі потреби людей кінця ХХ століття. Тому інтереси більшості віруючих знаходяться за межами таких церков. В усякому випадку, релігійна віра в ієрархії їх цінностей присутня, але не на першому місці. Невміння і

небажання більшості священників вести розмову з парафіянами на нерелігійні теми відштовхує останніх від церкви. Люди мріють про кращу долю, прагнуть покращити своє життя, продовжують духовно розвиватися, але релігійна духовність в загальному колі сучасної людини займає все менший сектор. Та релігійна духовність, яку пропонують ортодоксальні церкви виявляється сьогодні не повністю затребуваною.

Деякі священники відчують таке протиріччя. Архієпископ УАПЦ Ігор Ісіченко пише: “Парадоксом є те, що сьогодні церква в Україні, яка має більший авторитет, ніж в західному світі, неефективно використовує кредит довіри, котрий в суспільстві повинен в решті решт вичерпатися” [Див.: “День”. - 4 листопада 1999].

Внаслідок зростаючого відчуження між церквою і віруючими, більшість православно орієнтованих віруючих рідко ходять до храмів. Вони беруть участь тільки у великих святкових богослужіннях. Релігійно-містичний світогляд таких людей формується під впливом ЗМІ, родичів і знайомих. Поруч з розумінням необхідності виконувати десять Мойсеевих заповідей, вони дотримуються багатьох народних, язичницьких за походженням, обрядів. Більшість українських віруючих впевнена, що Масляна – християнське свято, а 7 липня – день Івана Купали. Традиційно вірять вони в гадання, чародійство, прикмети. Крім того, сучасні преса, радіо і телебачення додали до мозаїчного конгломерату релігійного світогляду віру в реінкарнацію, в телекінез і НЛО, в парапсихологію і спиритизм, в яснобачення, в біополе тощо. Такий різнобарвний зміст релігійності говорить про особистісний підхід певної людини до формування своєї релігійної духовності. Тому вона суттєво відрізняється від тієї, яку пропагують православні церкви в Україні. Релігійна духовність більшості православних віруючих еkleктична, що й доведено багатьма соціологічними дослідженнями.

Найчастіше всього на зміну конфесії, що є індикатором кардинальної трансформації релігійної духовності, підштовхує не одна якась незадоволена потреба, а увесь їх комплекс. Для здійснення навернення і відповідної переорієнтації вектору духу потрібна суттєва зміна конфігурації релігійної свідомості і, безумовно, рішучий прояв волі. Причому, для людей слабкої волі, а таких в нашій ортодоксальній релігії більшість, потрібне зовнішнє вольове зусилля, зовнішнє підкріплення рішучого кроку людини.

Щодо зміни конфігурації поля свідомості, то серед православних значна кількість віруючих позитивно ставляться до католицизму і протестантизму. Головними аргументами стають зрозумілість проповідей, інтелігентність священників і, головне, їх людяність і моральність. Окрім активної комунікативності, людей зацікавлюють

гуманітарною допомогою, що їй надають протестантські конфесії з допомогою закордонних одновірців. Від навернення їх втримує релігійне оточення, в першу чергу сімейне, сусідське і трудове, які складають найбільший ресурс спілкування і діяльності особи. Тому такі зміни конфесії поодинокі і на них рішаються лише вольові люди.

Значно частіше стають членами нетрадиційних для нас конфесій невіруючі чи богошукачі, які випадають із усталених груп релігійного спілкування. Наведу приклад молодої жінки, яка зателефувала до однієї з студій FM у листопаді 1999 року, коли вели розмову про суїциди. Вона вирішила звести рахунки з життям і йшла до аптеки за відповідною дозою ліків. Її плачучу зустріли Свідки Єгови, відмовили, дали книжечки і вона навіть забула про свої наміри. Ведучий радіопроеграми спитав у неї, що зараз для неї найважче у житті. Вона відповіла, що вставати з ліжка. “Я можу, – говорила жінка, – встати з ліжка, зробити два кроки і знов лягти у ліжко”. Така відповідь свідчить про дуже слабку волю молодої особи. Люди такого гатунку потребують постійної зовнішньої допомоги, активного додатку волі ззовні.

Саме на такі дії зорієнтовані неорелігійні групи. Та й католики діють відповідно. Католицька церква в Україні проводить безкоштовно обряд поховання, інші обряди. Саме задоволення первинних потреб найбільшнього населення підштовхує деяких людей до зміни конфесії і релігійної орієнтації. Таким чином, конфігурація релігійної духовності змінюється, незважаючи на те, що ці люди дотримуються найбільш традиційних вірувань. Таким чином, можна констатувати, що існування вибору між матеріальним благополуччям (навіть тимчасовим) і релігійно-духовними традиціями може привести до зміни духовної орієнтації. Таке явище можна назвати за аналогією до зовнішньої економічної еміграції – внутрішньою “духовною еміграцією”.

Становлення демократії і гуманізація українського суспільства важко, але продовжується, незважаючи на багато об’єктивних і суб’єктивних перешкод цьому. Сучасна людина не бажає бути рабом, мовчазним виконавцем чужої волі. Вона прагне стати прямим учасником різних сфер життєдіяльності, – це природна й закономірна суспільна тенденція нашого часу. Ральф Дарендорф називав її “індивідуалістичним бунтом проти закостенілої дійсності”. Означена тенденція соціальної активності проявляється і в українському релігійному середовищі. Віруючі різних релігійних організацій беруть участь в суспільній і політичній діяльності. Навіть Свідки Єгови вже вносять корективи в свої установки щодо участі в “житті світу”.

З “індивідуалістичним бунтом” можна також пов’язувати схильність молоді до нетрадиційних релігій і вірувань. В умовах

перехідного періоду і становлення ринкових відносин зростає навантаження на особу. Відповідно збільшується потреба компенсувати напругу в ірраціональній сфері. Цим також може бути з'ясована тяга сучасної людини в особистому житті до неорелігій, де домінує ірраціоналізм. Це – частковий, функціональний прояв релігійної свідомості.

В часи перебудови п'ятнадцять років тому також інтелігентна молодь тягнулася до ірраціоналізму. Проте в той час розпаду СРСР і Чорнобильського шоку інтелігенція, як і в часи С.Булгакова, спрямувала вектор свого духу на “напружене шукання Граду Божого, прагнення до виконання волі Божої на Землі, як на небі”. Інтелект невдоволеної молоді шукав духовність з зовсім відмінними від християнства парадигмами – на Сході.

Проте суттєві, кардинальні зміни в структурі релігійної духовності не відбулися. Для значного поширення релігійної духовності східної орієнтації потрібен відповідно зорієнтований устійливий фундамент – глибоко усвідомлені і засвоєні вчення. Для досягнення хоча б частини невичерпного джерела східної мудрості і містики потрібний відповідно зорієнтований усталений фундамент – глибоке усвідомлення і засвоєння вчення. Для досягнення хоча б частини невичерпного джерела східної мудрості і містики потрібне величезне вольове зусилля протягом багатьох років. До того ж, у нас відсутнє постійне оточення одновірців і в сім'ї, і на роботі. В такому разі для створення умов духовного росту неофітам могла допомогти зовнішня воля. Однак релігійні організації Сходу практично не займаються прозелітизмом і місіонерством, бо це не характерно для політеїстичних релігій. До того ж, країни Сходу економічно неспроможні активно транслювати свою релігійну культуру до далекої України. Відомі лише два таких приклади із створення своїх релігійно-духовних осередків. Це – рух “Харе Крішна” та “Аум Синрікьо”. Обидві організації пропонували нам орієнталізований релігійний товар західного зразку для колоніальних ринків. Зрозуміло, що усталена східна релігійна духовність на викривленій свідомості та з нестійкою волею не сформувалась.

В наш час вектор молодіжного пошуку повернувся в напрямі оновленого християнства, зокрема до харизматичних рухів. Останні користуються добре відомими християнськими термінами і символами, а також мають відчутну закордонну підтримку для підтримки вектору волі ззовні, для створення потенціалу відповідного духовного росту. Конфігурація їх духовності відповідає духу сучасного ринкового суспільства. За визначенням С.Булгакова, вони не суперечать “потягу

міщанської культури до міцного земного благополуччя” [Булгаков С.Н. Героизм и подвижничество // Вехи. Из глубины.- М., 1991.- С. 71].

Означена тенденція домінує сьогодні в молодіжній когорті. Тому можна вважати, що конфігурація поля релігійної свідомості збільшується в ірраціоналістичному напрямі. Вектор релігійної свідомості в молодших соціально-демографічних групах вказує на цей напрям. А він, в свою чергу, як проекція вектору духу, вказує на майбутні зміни в суспільній свідомості, на сутність і зміст релігійної духовності майбутнього українського суспільства.

Гуманізація суспільства є одним з головних проявів, а також і засобів становлення ринкових відносин. Зміни в суспільстві підштовхують до адекватних змін в релігіях, церковному устрої й житті. Відомо, що структура традиційних церков, їх віровчення дуже консервативні. В першу чергу це стосується православних церков.

Проте, поруч з домінуючою тенденцією випереджаючого задоволення матеріальних потреб, у людському суспільстві діє й зворотній процес. Сфера духовного виробництва активно впливає на матеріальне виробництво.

Релігійна духовність через людську особу, через суспільну свідомість прямо чи опосередковано визначала ідеологію різних видів діяльності, впливала на зміст спілкування, домінувала над іншими формами духовності – наукою, освітою, правом, політикою, мораллю, естетикою, філософією. Історія суспільного розвитку виявила значний вплив релігійної духовності на становлення певного соціально-економічного устрою.

За кілька століть більшість норм регулювання торгівлі, виробництва, надання послуг перейшли з релігійного до цивільного законодавства. Державне керівництво і освіта секуляризувались. В наш час з усіх форм духовності лише мораль продовжує найбільш активно взаємодіяти з релігійною духовністю. При цьому вона продовжує досить вдало вписуватись в конфігурацію релігійної свідомості. Саме за допомогою моралі релігія має змогу впливати на матеріальну діяльність людини.

Протягом трьох тисячоліть іудаїзм, а потім і християнство, вважали працю покаранням Божим за первородний гріх: "У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий" [Бут. 3:19]. В наш час такі демотивуючі слова майже не почуєш з вуст католицьких і протестантських священників. Натомість у енциклопедії "Про працю" пишеться: "Людина через працю має здобувати щоденний свій хліб і співдіяти для постійного поступу наук і техніки, а передусім для

безперервного культурного і морального піднесення суспільства..."["Про працю", ч.22].

Щодо позиції православ'я, то, на жаль, жодна з трьох православних церков України не має чіткої концепції що до сучасного виробництва, не має такої прогресивної дієвої соціальної програми із захисту працівників. Не займаються вони і впровадженням сучасних технологій управління, які успішно апробовані в менеджменті. Це засвідчує, зокрема, повна відсутність таких учбових програм у православних духовних семінаріях і академіях. Як свідчить архієпископ УАПЦ Ігор Ісиченко, "українські церкви входять в сучасну постіндустріальну цивілізацію не готовими до здійснення пастирської місії в її умовах. Страшну загрозу представляє масові висвячення в священники людей малоосвічених та позбавлених загального виховання" [Див.: "День".- 4 листопада 1999].

Отже, в іудеохристиянській культурі існують різні направленості розвитку релігійної духовності. Відповідно відносяться різні конфесії і до такої життєво важливої сфери діяльності і спілкування як підприємництво. Вказана галузь людської життєдіяльності не відноситься напряму до релігійної духовності. Проте у відношенні конфесій до цієї базової сфери нашого життя проявляється направленість відповідної релігійної духовності. Останнє ж, як відомо з багатьох досліджень вчених від Вебера ("Протестантська етика і дух капіталізму"), позначається позитивно чи негативно на всіх сферах життя людського суспільства, формує відповідний рівень культури. Протестанти традиційно постають найактивнішими провідниками капіталістичного розвитку. Католики, яких втричі більше, ніж протестантів, підходять до цієї сфери з конструктивною критикою. Католицька етика ХХ століття спрямована на захист людини від надмірної експлуатації. Православ'я ж виходячи з своїх практичних моральних орієнтацій відноситься до матеріального виробництва по-споживацьки, як частина адміністративно-командного управління.

Виходячи з практики діяльності православ'я і з орієнтації релігійної духовності на заспокоєння людей в тяжких життєвих ситуаціях, можна зробити висновок, що погіршення соціально-економічного розвитку в Україні є позитивним фактором для збереження ортодоксальних позицій. Православ'я не пристосоване до динамічного розвитку сучасного суспільства й орієнтує свою духовність на минуле. В умовах стагнації суспільства відродження православної церкви не відбувається і не змінюється орієнтація відповідної релігійної духовності в напрямку прогресивного розвитку суспільства. Адже дієвий, творчий дух людства спрямований в майбутнє, він рветься до здійснення

загальноприйнятних цілей свободи, демократії, добробуту, культури, а не в минуле, не до гробів.

Церкви можуть полегшати стан життя людей, пом'якшати соціальні наслідки важкого подолання проблем становлення українського суспільства. І головні проблеми відомі. Так, в кінці 1999 року Центром соціальних і маркетингових досліджень було проведено репрезентативне опитування. На питання “Які проблеми в наступному році можуть вас особисто хвилювати найбільше?” 1200 респондентів до найважливіших віднесли наступні: “Власне фінансове становище” – 76%, “Власне здоров'я і здоров'я сім'ї” – 29%, “Безробіття” – 29%, “Ціни на продукти” – 26%, “Ціни на комунальні послуги” – 21%, “Злочинність” – 12%. “Падіння моральності” стоїть лише на п'ятнадцятому місті і на цю проблему вказали лише 2% респондентів [Див.: “День”.- 22 грудня 1999].

Від релігійної духовності українське суспільство зараз очікує сформування певного морального напруження, яке допомогло б направити творчий людський дух для активних звершень в усіх сферах матеріального і духовного виробництва. В умовах динамічного розвитку світової цивілізації неприпустимим є те, що якась частина суспільства свідомо протидіє його прогресивному розвитку. Ортодоксальним церковним структурам потрібно повернутися обличчям до свого народу, до його пекучих проблем. Велику користь суспільству дав би рух за духовне оновлення Православної церкви.

*О.Бучма** (м. Київ)

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАНОВЛЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ДУХОВНОСТІ ОСОБИ

Відомий психолог О.Асмолов говорить про парадокс системного мислення який торкається таких понять як “елемент в системі” й “система в елементі”, “особа в суспільстві” й “суспільство в особі”. У формальну логіку не вкладається те, що “особа”, як елемент “соціальної системи”, може не тільки вмістити в собі “соціальну систему”, але й потенційно може привести до її змін.

Людина як елемент всесвіту, може вмістити в собі всю систему. Ще в античній філософії людина розглядалася як мікрокосмос. А визначний український філософ Г.Сковорода висував ідею трьох “світів”:

* Бучма О.В. – кандидат філософських наук, наук. сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.